

Володимир Половець

ГОРЛЕНКО ДМИТРО ЛАЗАРОВИЧ (1660 – 1731)

У статті мова йде про одну з визначних постатей Чернігівщини, державного діяча Гетьманської епохи, полковника Прилуцького полку, наказного гетьмана козацького війська у Північній війні (1705), найближчого соратника Івана Мазепи.

Ключові слова: Полтавська битва, Бендери, Конституція П. Орлика, Прутський мир, Москва, Густинський монастир, заповіт.

Дмитро Лазарович Горленко – український державний діяч Гетьманської епохи. Полковник Прилуцького полку (1692–1708). Наказний гетьман козацького війська Північної війни (1705). Один з найближчих соратників гетьмана Івана Мазепи.

Народився Д. Горленко в сім'ї прилуцького полковника Лазара Горленка, який упродовж двадцяти років обіймав цю посаду. Життєвий шлях батька визначив долю найменшого з чотирьох синів – Дмитра. Лазар Андрійович був сподвижником Богдана Хмельницького, учасником Переяславської ради, служив при І. Самойловичі та І. Брюховецькому. Грамотою царя Олексія Михайловича йому в 1666 р. було надано дворянство і даровано вотчину – селом Ольшани в 50 дворів. Загинув він під час Кримського походу в 1687 р. (З, с. 385).

І. Мазепа з прихильністю ставився до Д. Горленка, який був одружений на племінниці гетьманши Самойлович, Марії Захарівні Голуб. До 1692 р. Д. Горленко не займав ніякої посади, а цього року отримав одразу полковницький пернач, після чого І. Мазепа щедро наділив його маєтностями. З 1697 р. йому було дано відразу три села: Сергіївку, Ковтунівку і Яблунівку, в 1705 р. – Калюжницю і Понори, в 1706 р. – Вечірки і невідомо коли – Ханки і Ряски. Д. Горленко самочинно приєднав до своїх володінь села Малу Дівизицю і Моклячки. Отже, користуючись прихильністю гетьмана, молодий полковник став одним з найбагатших владців на Гетьманщині.

Наступник Дмитра по уряду – полковник Іван Нос, описуючи стосунки Дмитра з І. Мазепою, писав гетьману І. Скоропадському: «Дмитро Горленко, заводячи свої дома і розпоряджаючись оними, де було якесь придатне для користі людської в нашому полку місце, все він своїми хуторами позаймав, а робив це в такий спосіб, що одному заплатить, а сотні людей неволею змушені своє майно залишати. Горленко набудував хуторів, що куди не глянеш – все його хутори» (4).

На своїй посаді Д. Горленко був одним з найближчих сподвижників гетьмана І. Мазепи, активним прихильником розриву з Московією, учасник таємних політичних нарад козацької старшини з І. Мазепою в 1700 роках. Під час Північної війни (1705) він був наказним гетьманом козацького війська. Д. Горленко тоді особисто відчув моральний стан козаків, особливо, коли Петро I, аби скоординувати зусилля своїх військ, призначив у козацькі частини російських і німецьких командирів. Вони вважали українських козаків другорядним військом і поводитися надміру жорстоко їм зарозуміло.

Північна війна неабияк посилила тертя між українськими козаками й російськими військами. Навіть найвище козацьке керівництво не було захищене від кривд і об-

© Половець Володимир Миколайович – доктор історичних наук, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

раз. «У 1705 р. російські солдати причепилися до Д. Горленка у Литві, стягли його з коня й замалим не побили, а коня зреквізували для потреб поштової служби» (12, с. 23). Пригнічували козаків, особливо старшину, чутки про плани Петра I реорганізувати їхні частини. Надзвичайно стурбований Д. Горленко повідомляв Мазепу про свої підозри стосовно царського наміру послати українських козаків до Пруссії на драгунський вишкіл. Інший гетьманів урядовець заявляв, що навіть бачив відповідний указ царя і що лише воєнні потреби привели до його скасування (12, с. 24). У 1708 р. Д. Горленко був одним із тих полковників і старшин, які разом із гетьманом І. Мазепою уклали договір про союз із королем Швеції Карлом XII. Після Полтавської битви 1709 р. він супроводжував гетьмана І. Мазепу на еміграцію в Бендери Молдавського князівства Османської імперії. Після смерті І. Мазепи Д. Горленко разом з генеральним писарем Пилипом Орликом і козацьким старшиною, племінником гетьмана Андрієм Войнаровським (5 квітня 1710 р.) був одним з кандидатів на посаду гетьмана від українського козацтва, що перебувало в екзилі.

Після смерті гетьмана старшини рекомендували в якості спадкоємця влади його небожа Андрія Войнаровського, тоді мазепинська скарбниця не виходила б з-під козацького контролю. Проте племінник ухилився від почесного уряду, залишаючи все ж за собою право на спадщину. Справа набула конфліктного характеру, тож за розпорядженням Карла XII була створена спеціальна комісія, що мала визначати пропорцію між «приватною і фіском» у майні покійного. Опитавши ряд свідків, зокрема, управителя гетьманських маєтків Бистрицького, комісія вирішила спір на користь приватного спадкоємця, відписавши дядькову спадщину Войнаровському. Не став дошукуватися глибшої істини й король: переживаючи фінансову скруту, він заборгував покійному гетьману, а далі вже в Бендерах Войнаровському близько 300 тис. талерів і волів мати справу з приватним кредитором, а не з військовою скарбницею. Відтак емігранти zostалися практично без засобів до прожитку, і хоча згодом шведський уряд почав надавати їм невелику грошову пенсію, фінансова скрута переслідувала мазепинців усе життя (10).

Як відомо, в Бендерах П. Орлик підготував текст Конституції прав і свобод Війська Запорозького. У заключній частині її була вміщена присяга гетьмана, якою він зобов'язувався, серед іншого, бути відданим і вірним нашій Вітчизні і ревно дбати про суспільне благо і соборність Матері – Малої Росії. Усі помисли П. Орлика були конкретно спрямовані на звільнення України від Петра I. Головним союзником у цій боротьбі залишався Карл XII, який під час виборів гетьмана в екзилі визнав себе протектором України. Знайшовся й інший спілник – хан Девлет-Гірей, з яким П. Орлик підписав угоду з 23 пунктів. Карл XII теж доклав немало зусиль, аби долучити до боротьби з Петром I Туреччину й польську сторону.

У підсумку наприкінці листопада 1710 р. було оголошено війну Росії. Головною військовою силою стали татари, козаки П. Орлика і поляки. Першим у січні 1711 р. виступив П. Орлик з козаками, серед яких був і Д. Горленко, кіннотою хана, з Кубанською Ордою і майже 20-тисячною кіннотою ногайців Буджацької та Білгородської орд. Однак під час зatoryної облоги Білоцерківської фортеці, яку не вдалося взяти штурмом, ногайці вийшли з-під контролю і, прихопивши ясир, повернулися додому. Такий вчинок дорого коштував П. Орлику – підтримки українською людиною (7).

У контексті зазначеного, слід наголосити, що в переговорах з султанським урядом у Стамбулі очолював українську емігрантську делегацію Д. Горленко, на якого П. Орлик покладав великі надії. Він добре знав організаторські здібності полковника Д. Горленка. У своєму полку той був такий же володар, як і середньовіковий феодал. У його руках завжди поєднувалися вищі інстанції: судова, адміністративна та економічна. Він був одночасно воєначальником і градоначальником, правителем усіх воєних, поліцейських і земських справ, головою полкового суду і командиром полкової артилерії (3, с. 248).

У відповідь на дії П. Орлика Петро I на початку літа 1711 р. розпочав контрнаступ. Розраховуючи на підтримку господаря Молдови, який підписав угоду про союз

з Росією, армія Петра I попрямувала до її кордонів. Однак з підтримкою трапився прорахунок, і в липні 1711 р. царські сили були заблоковані поблизу Ясс, на правому березі р. Прут. Взятому в кільце кількісно переважаючою армією турків, татар та козаків, Петру I довелося капітулювати, підписавши так званий Прутський мир, у якому він зрікався претензій до України, зобов'язуючись вийти із земель, пов'язаних з Польщею козаків, запорожців, а також козаків, що перебувають у союзі з ханом Криму (є свідчення, що Петро I добився цього шляхом підкупу великого візира). У зв'язку з тим, що цей пункт договору був підписаний безвідносно до конкретних територій, йому надавалося будь-яке тлумачення. Розпочалася дискусія російської і турецької сторін про те, що розуміти під землями козаків. Нарешті, у квітні 1712 р. була укладена угода, а в червні підписана терміном на 25 років Андріанопольська угода, згідно з якою землями козаків визнавалися лише Правобережна Україна, а Лівобережна й Київ залишалися під юрисдикцією царя.

У лютому 1713 р. козацький загін під проводом Д. Горленка рушив на Правобережжя, де зустрів сильний опір з боку польської влади. Рік пройшов у перманентних боях, а в квітні 1714 р. Туреччина, заклопотана проблемами на Балканах, уклала договір з Польщею відносно спірної території. Отже, невдала облога Білої Церкви поклала кінець військовим успіхам гетьмана-вигнанця, а на берегах Пруту, де в липні того ж року 38-тисячна російська армія на чолі з Петром I була заблокована турецько-татарськими військами і лише складна комбінація дипломатичних хитрощів та інтриг з російського боку, а також політичної недалекоглядності та корупції – з турецького врятувала для Росії завойований під Полтавою статус гегемона Східної Європи, а разом з ним – і контроль над українськими територіями. Справа української старшини була програна. П. Орлик у своєму оточенні через Відень виїхав до Швеції, а Д. Горленко внаслідок особистого конфлікту з ним змушений був у 1715 р. повернутися до Києва (8; 12, с. 105).

Як з'ясувалося, до цього часу Д. Горленко клопотав про повернення на батьківщину, але, незважаючи на заступників, виклопотати у царя вільного повернення не вдалося. У документах збереглося листування між заступниками Дмитра Лазаровича такого змісту: «Про полковника колишнього прилуцького Горленка з його компанією інакше не змогли у його царської величності виклопотати, крім того, що побажав указати їм (Горленку і його «компанії») нині жити в Москві, а не в Україні, але про те, ваша світлість, можете їх вельми точно повідомити, що вони тортурам не будуть піддані і залишаться здорові, також з Москви нікуди не пошлються, а будуть перебувати в ній, і щоб їхали без усякого сумніву... А що оний Горленко згадувався про маєтності свої, щоб ніби були йому повернуті, на те його величність нині не побажав, але і вони в майбутньому можуть щось на харч одержати, а нині всього зробити неможливо» (7).

За таких обіцянок повернувся Д. Горленко на батьківщину в 1715 р. Тяжкі спогади наповнили душу колись владного полковника, а тепер старого й бідного «знатного товариша військового», як стала Д. Горленка з цього часу називати гетьманська канцелярія. Повернувшись додому, Д. Горленко захворів лихоманкою, яка надала йому можливість затриматися в Україні на декілька місяців. Гетьман І. Скоропадський писав йому з цієї нагоди: «Мій лагідний приятелю п. Горленку! Капітан, надісланий до вашої милості, повернувся з Прилуки, учинив там таку реляцію, що ваша милість, слава богу, від хвороби лихоманки одержав ослабу, тільки на ногу хворієш, з якою важко з місця зараз рушитися. Однак пилко жадаємо, абись ваша милість, розсуджуючи умедленне монаршої царської пресвятої величності указу виконання, не наклав на себе в тому гніву і на нас пороку. І якщо можливо, поклавши подальшу надію на поправку свого здоров'я, на бога, негайно приїзди до нас у Глухів для від'їзду до Москви» (8).

Після отримання цього листа відбув Д. Горленко до Москви, де пробув до 1731 р., коли йому нарешті після цього заслання було дозволено повертатися в Україну. Перед від'їздом з нього взяли зобов'язання, що він, живучи в Малій Росії, ніякого уряду

собі шукати й приймати не буде і зі зрадниками з-поміж малоросіян, з Орликом та іншими, і з запорожцями ніяких спілкувань чинити не буде».

Дружина його, Марія Захарівна Голуб, весь час проживала на Прилуччині, в хуторі Чернявщина, володіла кількома іншими хуторами і водяними млинами. Звідси вона постачала свого чоловіка-поселенця різним «провіантом», при цьому часто-густо змушена була позичати і заборгувала тільки Густинському монастирю 3550 злотих.

Повернувшись додому, Д. Горленко написав заповіт і невдовзі після цього в 1731 р. помер. У заповіті зазначається: «Будучи не так глибокою багатьох років старостою, яко тяжких многих трудов і клопотів перетруджений бременем, і бажаючи того да смерть, які тать, спящі ми сном небреження, не підкопає храмина тіла мого і не вкраде внезапно сукровища живота мого, бодрость мою і безсонне бдіння сим требующому відать пред'являю...». Невеликий маєток, який залишився у Горленка на той час, він поділив так: «першородному» сину Андрію заповів ті ґрунти, «які від роздачі різним особам залишились», а ті землі, «до яких з-пад арешту московського милостивим указом в будинок свій був відпущений», він залишав дружині, особливо турбуючись про те, як би краще забезпечити її спокійну старість, при цьому доручив її «заступлення» генеральному обозному Якову Лизогубу, «яко колегіанта» свого, прилуцького протопопа Лисаневича і родичів: Якіма Горленка і Павла Раковину, яких просив «даби доколь пані малжонка моя в живих обретатиметься, від ненавидящих і даящих її мав мало – тальки лише 1480 злотих (близько 300 карбованців)»; із них тисячу злотих на Печорську лавру, по сто злотих на монастирі Густинській і Латинській, сто злотих на Печорську лавру, по сто злотих на прилуцькі церкви, 50 злотих – жебракам, 30 злотих – духовному отцю і 100 злотих на похорон. Поховати себе Горленко заповів «в обителі святій Густинській, при гробах родителів» (8; 5, с. 347).

Щодо Густинського монастиря, то з 1670 року йому всіляко допомагали і про нього піклувалися гетьмани І. Самойлович та І. Мазепа, прилуцький полковник Лазар Горленко, а з 1690-х років його син, теж прилуцький полковник Дмитро Горленко. На цей час припадає найбільший розквіт Густині. Монастир прикрасився новими монументальними спорудами, збагатився новими володіннями. За кошти Дмитра Горленка звели високі цегляні мури навколо монастиря, побудували кам'яні надбрамні церкви – Миколаївську із заходу та Петропавлівську зі сходу. Наприкінці XVII століття полковник Д. Горленко побудував навколо монастиря грандіозні мури з брамами й баштами. Були вони з двоярусними аркадами, внутрішніми проходами всередині стіни і з вузькими бійницями. Так утворилася унікальна архітектурна пам'ятка (2; 11, с. 44).

У подальшому доля Горленків склалась так, що вони були поховані в склепі Густинського монастиря. Лазаря Горленка після смерті у своїй першій могилі поховали між Самарою і Кодаком, де перебував його полк. Тут знаходився його прах понад десять років. Д. Горленко, перебуваючи в цій місцевості зі своїм полком, розшукав могилу батька і з дозволу гетьмана І. Мазепи 15 вересня 1697 року відкопав її і перевіз прах батька у склеп Густинського монастиря (11, с. 45).

Д. Горленко мав двох синів, старшого Андрія і молодшого Василя. Обидва закінчили Києво-Могилянську колегію. Після навчання молодший Горленко постригся в ченці, отримав ім'я Пахомій і провів своє життя в Печерській лаврі, а старший повернувся додому й став служити в козацтві. Оскільки Дмитро Горленко й миргородський полковник Данило Апостол були однодумцями-мазепинцями, вони поєднали своїх дітей. Андрій, таким чином, став зятем майбутнього гетьмана України. І. Мазепа, прихильно ставлячись до полковника Д. Горленка, переніс цю прихильність і на його сина. У 1707 р. Андрію було подароване село Велика Дівиця (11, с. 46).

Слідом за батьком і тестем Андрій став на бік І. Мазепи й шведів у 1708 р. Але Д. Апостол, їдучи 20 листопада з Гадяча у Сорочинці, аби провідати дружину, потрапив на російський полк, який саме розквартирувався у його маєтності. Миргородський полковник змушений був вдавати вірнопідданого царя, його відвезли до Петра І. Зять Андрій теж знезацька був захоплений росіянами під час однієї переправи. Він

виправдався тим, що насправді, мовляв, тікав від мазепинців... У 1711 р. Андрія за- підозрили у зносінах з Горленком-старшим. У січні того ж року канцлер Г. Головкін повідомляв гетьмана І. Скоропадського: «понеже прилуцького полковника изменника Горленка сын Андрей явился в немалой причине и подозрени, что он присланных к нему от отца его из Бендеры с письмами людей донныне не объявляет и объявить не хочет; для чего весьма не безподозрительно ему, Андрею, на Украине нынче быть, за близостию от Бендеры, где отец его при короле шведском с прочими изменниками: того ради писал я ныне и Виниусу, дабы его, Андрея, прислали з Глухова в Москву, а на Москве он будет жить без утеснения» (11, с. 47). У відправленого до Москви Горленка-молодшого були відібрані маєтності. Пробув він там до 1715 р., а конфісковане повернули лише за гетьманства Данила Апостола. Як зазначає С. Павленко, восени 1715 р. Андрій Горленко разом зі своїм сином Андрієм знову потрапив у царську немилість, і відібрані перед цим маєтності були повернуті Горленкам лише в 1742 р. імператрицею Єлизаветою (11, с. 46).

Таким чином, Д. Горленко належав до наближеного оточення І. Мазепи і служив йому вірою і правдою до самої смерті гетьмана. Вихований в сім'ї на козацьких традиціях часів Богдана Хмельницького, у війську якого був його батько Лазар Горленко, пройшов шлях від рядового козака до полковника, Дмитро за прикладом батька рано подався в козацтво, брав участь у тривалих походах проти турецького султана, поляків та шведів. Походи гартували характер, формували волю й організаторські здібності, що помітно виділяло молодого Горленка серед інших козаків. Невдовзі він став полковником. Своїм ретельним відношенням до служби, поглядами на становище українського козацтва в Російській імперії він ще раніше звернув на себе увагу гетьмана І. Мазепи. Дізнавшись про наміри Петра I перетворити Україну в одну із губерній імперії, І. Мазепа перейшов на бік Карла XII і прагнув до автономії українських земель під егідою Швеції. Його підтримала прогресивна частина козацької старшини, до якої й належав Дмитро Горленко.

1. Горленко Дмитро Лазарович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [asuap.org>potr/Історичний нарис](http://asuap.org>potr/Історичний нарис (дата звернення: 06.03.2017).) (дата звернення: 06.03.2017). – Назва з екрана.

2. Густинський монастир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pslava.info>GustynjaS_MonGustynskij_...,256526.html (дата звернення: 21.03.2017). – Назва з екрана.

3. Дабижа А. Роспись рода Горленков // Киевская Старина. – 1886. – № 6. – С. 385.

4. Дабижа А. Роспись рода Горленков // Киевская Старина. – 1887. – № 2. – С. 248.

5. Дабижа А. Роспись рода Горленков // Киевская Старина. – 1887. – № 10. – С. 347.

6. Довідник з історії України / За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.

7. За слобідську Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: book.net>index.php?р=achapter&bid=11614&chapter=1 (дата звернення: 27.04.2017). – Назва з екрана.

8. Історія старовинного козацького роду Горленків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: aistor.do.am>publ/istorija_starovinnogo_kozackogo... (дата звернення: 21.01.2017). – Назва з екрана.

9. Красін О.В. Горленко Дмитро Лазарович. Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України/. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 2.; Г-Д. – 518 с.

10. Мазепа Іван. – Загадки української історії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: otherreferats.allbest.ru>История и исторические личности>00073196_0.html (дата звернення: 06.06.2017). – Назва з екрана.

11. Павленко Сергій. Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники. – К.: «КМ Академія», 2004. – 602 с.

12. Субтельний Орест. Мазепинці. – К.: «Либідь», 1994. – 238 с.

Половец В.М.

ГОРЛЕНКО ДМИТРИЙ ЛАЗАРЕВИЧ (1660 – 1731)

В статье речь идёт об одной из выдающихся личностей Черниговщины, государственном деятеле Гетьманской эпохи, полковнике Прилукского полка, наказном гетмане казацкого войска в Северной войне (1705), ближайшем соратнике Ивана Мазепы.

Ключевые слова: Полтавская битва, Бендеры, Конституция П. Орлика, Прутский мир, Москва, Густинский монастырь, завещание.

V.M. Polovets

**HORLENKO DMYTRO LAZAROVYCH
(1660-1731)**

D.L. Horlenko is a Ukrainian statesman of the Hetman epoch, the colonel of Pryluky regiment (1692 – 1708), mandative hetman of the Cossack army of the Northern war (1705), one of the nearest comrades-in-arms of hetman Ivan Mazepa.

D. Horlenko was born in the family of Pryluky colonel Lazar Horlenko. Life of his father defined Dmytro's destiny who received the position of colonel in 1692. He was an active supporter of severance with Moscow. After death of I. Mazepa, together with general record keeper P. Orlyk and nephew of the hetman Andrii Voinarovskyyi (on April 05, 1710) he was one of the candidates for the position of hetman from the Ukrainian Cossacks which was in expulsion. When, in the result of the struggle against Petro I, the game of Ukrainian foremen was over, P. Orlyk left to Sweden through Vienna with his company, and D. Horlenko had to return to Kyiv in 1715. By the order of the imperial government, he was ordered to appear in Moscow where he stayed till 1731. Having returned to Pryluky, D. Horlenko made his will and he died the same year. He was buried in the family crypt of Hustynia monastery.

Key words: Poltava fight, Bendery, the Constitution of P. Orlyk, Treaty of the Pruth, Moscow, Hustynia monastery, will.

